

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 2, 2018
Sayfa: 1307-1319

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[05-03-2017] – [17-05-2017]

Dinin Toplumsal Boyutunun İncelenmesinde Yorumlayıcı Yaklaşımın Kullanımı: İmkânlar ve Sınırlar

Behram HASANOV

Dr. Öğretim Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Bulent Ecevit University, Faculty of Theology
<http://orcid.org/0000-0002-0717-173X>
behram79@hotmail.com

Öz

Bu makalede yorumlayıcı geleneğin önemli temsilcilerinin savundukları kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar tartışılarak dinin toplumsal boyutunun incelenmesi bağlamında söz konusu yaklaşımların ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Dinin yorumlayıcı yaklaşımla incelenmesi onun pozitivist yaklaşım tarafından göz ardı edilen bazı önemli boyutlarının, özellikle de dinin dindarlar açısından ifade ettiği anlamın fark edilmesini sağlamıştır.

Fakat sosyolojik açıklamanın kapsamlılığı açısından konu ele alındığında yorumlayıcı yaklaşımın bazı sınırlamaları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Söz konusu sınırlamalar sosyal bilimcinin ahlaki sorumluluktan muaf görülmesi, makro sosyolojik faktörlerin ve güç ilişkilerinin göz ardı edilmesi, anlamların nihai gerçeklikler olarak görülmesi, dinin tamamen toplumsal-kültürel bir inşa olduğunun iddia edilmesi vb. olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yorumlayıcı Sosyoloji, Din İncelemeleri, Mikro Sosyoloji, Makro Sosyoloji

The Use of Interpretative Approach in the Study of Religion's Social Dimension: Possibilities and Limits

Abstract

In this article, the theoretical and methodological approaches of the important representatives of the interpretative tradition were discussed and attempts were made to determine what these approaches mean in the context of examining the social dimension of religion. The study of religion with an interpretative approach has emphasized on some important dimensions of religion that are ignored by the positivist approach and, in particular, on the meaning of religion according to religious people.

However, when it comes to the sociological explanations, the interpretative approach seems to bring some limitations. Such limitations include the exclusion of social science from moral responsibility, the ignoring of macro-sociological factors and power relations, cognition of meanings as ultimate realities, the claim that religion is completely a socio-cultural construction and so on.

Keywords: Sociology of Religion, Interpretative Sociology, Study of Religion, Micro Sociology, Macro Sociology

Giriş

Toplumsal fenomenlerin sosyolojik açıdan tabii tutulacağı inceleme biçimi onların hangi sosyoloji geleneğinin yaklaşımıyla ele alınacağına bağlı bulunmaktadır. Aynı toplumsal fenomeni pozitivist yaklaşımla ele alan bir sosyologun tercih edeceği araştırma metotları, araştırmada genel olarak üzerine yoğunlaşacağı konular, kullanacağı temel kavramlar vb. yorumlayıcı yaklaşımından önemli farklılıklar arz edecektir. Aynı farklılıklar dinin toplumsal boyutunun incelenmesinde de söz konusu olacaktır.

Dinin yorumlayıcı yaklaşımla incelenmesi onun pozitivist yaklaşım tarafından göz ardı edilen bazı önemli boyutlarının, özellikle de dinin dindarlar açısından ifade ettiği anlamın fark edilmesini sağlamıştır. Fakat sosyolojik açıklamanın kapsamlılığı açısından konu ele alındığında yorumlayıcı yaklaşımın bazı sınırlamaları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Söz konusu imkânların ve sınırlamaların farkında olmak din sosyolojisinin konularının ele alınmasında daha geniş bir perspektif kullanmanın önünü açacaktır. Aynı şekilde, böyle bir farkındalık din sosyolojisi konularına yeni yaklaşımların geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Bu makalede yorumlayıcı geleneğin önemli temsilcilerinin savundukları kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar tartışılarak dinin toplumsal boyutunun incelenmesi bağlamında söz konusu yaklaşımların ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Makale din sosyolojisinin konularını yorumlayıcı yaklaşımla ele almanın imkân ve sınırlarını, diğer bir ifadeyle avantajlarını ve dezavantajlarını incelemektedir. Çalışma yorumlayıcı yaklaşımın imkân ve sınırlarının farkında olarak din sosyolojisi konularının daha kapsamlı bir perspektiften ele alınmasına ve bu doğrultuda yeni yaklaşımlar geliştirilmesine yönelik muhtemel çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Toplum İncelemelerinde Yorumlayıcı Yaklaşım

“Yorum” kavramı, tanrıların sözlerini kendi yorumlarını da katarak insanlara aktaran mitolojik şahsiyet Hermes’e kadar götürülmektedir. Fakat bugünkü anlamda toplumbilimlerinde kullanılan yorumlayıcı yaklaşım, 19. yüzyıldan itibaren rağbet görmeye başlamış ve büyük ölçüde Alman idealizminin etkisi altında, sosyolojik pozitivistlere alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Toplumbilimlerinde yorumlayıcı yaklaşımın ve anlama yönteminin kullanılması gerektiğini etkili bir biçimde ilk kez Wilhelm Dilthey (1833-1911) savunmuştur. Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften* isimli makalesinde pozitivistlerin kullandığı açıklayıcı (explanation) yönteme karşı sosyolojiyi de kapsayan kültür bilimlerinde yeni bir yöntem, *anlama* (verstehen) yöntemini öneriyordu. Dilthey’e göre,

“...İnsan, tarih ve toplum bilimlerinin konusu olan tinsel dünya, her şeyden önce, üzerinde hâkimiyet kurmak istediğimiz bir

gerçeklik değil, tam tersine, kavramayı dilediğimiz bir gerçeklik halindedir... Bunun için gerekli olan bir tarihsel/eleştirel yöntem, son zamanlarda adlarına “pozitivist” denen kişilerce uygulanan yöntemle karşıtlık içindedir” (Dilthey, 1999: 26).

Pozitivist yaklaşımı insanın nesneden farklı olan yönlerini dikkate almamakla ve ikisine de aynı tutumla yaklaşmakla suçlayan yorumlayıcı yaklaşıma göre insan hislere, inançlara, amaçlara, sembollere ve en önemlisi *iradeye* ve diğer özelliklere sahip olması nedeniyle nesnelere farklıdır. Bu nedenle de insan davranışlarının anlaşılması bütün bu özellikleri dikkate alan bir bütünlük içerisinde mümkündür. Yorumlayıcılara göre, insan bir anlamlar ağı içerisinde yaşamaktadır ve insanın bu anlamlar ağından yalıtılarak anlaşılması imkânsızdır. Yorumlayıcı yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Clifford Geertz (1926-2006), Max Weber’e (1864-1920) referansla insanı, kendi ördüğü anlam ağlarından asılı duran bir varlık olarak değerlendirmektedir (Geertz, 1973: 5).

19. Yüzyıl sosyolojisinde pozitivist metodolojik alandaki egemenliğine, toplum ve kültür incelenmelerinde doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanma eğilimine (Swingewood, 1998: 159) karşı, anlayıcı yöntemin ve toplumsal eylemin bireysel anlam ve amacı üzerine yoğunlaşan yaklaşımın sosyolojide alternatif bir ekol haline gelmesi Weber’le başlayan bir süreçtir (bkz. Gerth ve Mills, 1946: 55-61). Bu anlamda Weber’in bakış açısının sosyolojik düşünme geleneği içerisinde bir kırılma etkisi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Weber evrensel yasalar arayan pozitivist yaklaşımın karşısına, tarihsel-toplumsal olayların biricik olduğunu ve bu biricik olayların bireyler açısından anlamının ortaya konulması gerektiğini savunan bir argümanla çıkmaktaydı: “Bizi ilgilendiren sosyal bilim tipi, *gerçekliğin empirik bilimidir (Wirlchkeitswissenschaft)*. Hedefimiz, içine girdiğimiz gerçekliğin karakteristik biricikliğini anlamaktır” (Weber, 2017: 99). Çünkü empirik gerçekliği evrensel “yasalara” indirgemeyi bilimin ideali olarak gören yaklaşım benimsendiğinde kültürel olayların analizini yapmak anlamsız kalacaktı. Weber’e göre, bunun en temel nedenlerinden biri “somut gerçeklik örüntülerinin belirli tekil somut durumlar açısından bizim için taşıdığı anlam temeline dayanmaksızın, kültürel olayların bilgisinin kavranamaz olması”dır (Weber, 2017: 107). Dolayısıyla nesnel yasalardan bahsetmek, bilinci tamamen dışsal güçlerin bir yansıması kabul ederek kültürün bilinçli öğelerini göz ardı etmek olacaktır (Swingewood, 1998: 174). Halbuki bireyin toplumsal davranışı kısmen öznel anlam dünyasına göre, kısmen de içinde bulunduğu anlam ağlarına göre şekillenmektedir. Weber’e göre, toplumsal davranış “(davranışta bulunan kişi veya kişilerce) gözetilen sübjektif mana çerçevesinde, başkalarının tavırlarına izafe edilen ve kendi akışı içinde bu tavırlara yönelmiş olan bir davranış tarzıdır” (Weber, 2002: 12). Bu durumda, Weber’e göre, konusu en azından kısmen anlamlı olan insan davranışı ile sınırlı olan toplumbilimi, “toplumsal davranışı

yorumlayarak anlamak ve bu yolla davranışı kendi akışı ve doğurduğu tesirlerle birlikte sebeplerini ortaya koyarak açıklamak isteyen bir ilimdir” (Weber, 2002: 11). Weber yorumlayıcı yaklaşımın ruhuyla uyumlu olarak mutlak anlamda tarafız ve bütün değer yargılarından soyutlanmış sosyolojik analizin mümkün olmadığını savunmaktadır. Weber’e göre, “sosyal fenomenler”e yönelik, (bunların açıklayıcı amaçlardan dolayı, açıktan ya da zımnen, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde seçildiği, analiz ve organize edildiği) özel ve “tek-yanlı” bakış açılarından azade, yani mutlak anlamıyla “nesnel” hiçbir bilimsel analiz söz konusu değildir” (Weber, 2017: 98-99). Bu kabul, kaçınılmaz olarak beraberinde nominalist bir yaklaşım da getirmektedir. Nominalist yaklaşıma göre elde ettiğimiz bilgiler hiçbir zaman nihai gerçekliği ifade etmez ve bunun için de kesin bilgiler değil birer yorumdurlar.

Sosyal bilimlere yaklaşım biçimleri genelde aynı olan yorumlayıcı bakış açısına sahip kuramlar arasında en fazla dikkat çeken farklılık, onların ne kadar öznelci oldukları ve yorumu nereye kadar geçerli gördükleridir. Yorumlayıcı gelenek üzerinde en etkili sosyolog olan Weber, yukarıda alıntılanan toplumbilimi tanımlamasından da anlaşılacağı üzere, aşırı öznelcilikten kaçınmakta ve aynı zamanda nesnel bir toplumbilimi kurmaya çalışmaktadır. Bu çaba, toplumbiliminin bilim dışı kalacağı endişesinden kaynaklanmış olabilir (Burrell ve Morgan, 1999: 30-33). Weber’in bu girişimi yorumlayıcı geleneğe mensup bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Peter Winch, (1926-1997) Weber’in “geçerli yegâne açıklama olmayan bir yorumun, istatistiksel olarak desteklendiğinde geçerli olacağı” görüşünü asla kabul etmemektedir. Winch’e göre, bu durumda yapılacak şey, daha iyi bir yorum yapmaktır. O, bir yorumun istatistiklerle uyumlu olmasının bu yorumun geçerliliğini ispatlamadığını ortaya koymaya çalışır (Winch, 1994: 109-113).

Yorumlayıcı geleneğin en önemli isimlerden biri olan Alfred Schutz (1899-1959), sosyal bilimlerde sübjektifliğe karşı objektifliğin rolü ve insan davranışının doğası gibi önemli problemlerle ilgilenmiş ve bu problemlerin fenomenolojik bir çözümlemesini yapmaya çalışmıştır (Walsh, 1967: xv). Schutz, sosyal bilimlerin ana probleminin, her ferdin sorgulamaksızın kabullenerek (taken-for-granted)¹ başkaları ile paylaştığı günlük yaşam dünyasını, sağduyusal gerçekliği (common-sense reality) öğrenmek olduğuna inanmaktaydı (Natanson, 1968: 72). Sosyal bilimlerin metodolojik temellerini inceleyen Schutz, Weber’in toplumsal eylemin öznel manasını anlamak için sosyal bilimlerin esas görevinin yorumlama olduğu savını desteklemiştir. Fakat o, Weber’in anlama (verstehen/understanding), öznel mana (gemientersinn/subjective meaning) ve eylem kavramlarının temel

¹ Schutz’a göre, sorgulamaksızın kabul ettiğimiz şeyler (taken for granted), başkalarının da aynen bizim gibi tecrübe ettiğini varsaydığımız deneyimlerdir. Alfred Schutz, *The Phenomenology of the Social World* içinde, (Almanca’dan çev. George Walsh ve Frederick Lehnert), New York: Northwestern University Press, 1967

niteliklerini ifade edemediğini ve onların daha farklı özellikler içerdiği görüşündedir. Bergson'un bilinç akışını tahlilinden de yararlanan Schutz, Weber'i hareket noktası olarak ve Husserl'in anlam görüşüne başvurarak yorumlayıcı sosyolojiyi yeniden şekillendirmeyi başarmıştır (Walsh, 1967: xvii). Schutz, Weber'in "toplumsal davranışta bulunan aktörün kendi davranışlarına anlam yüklediği" görüşünde eksiklikler bularak anlam kavramının, sağduyu dünyasının (common-sense world) veya günlük dünyanın (every-dayworld) incelenmesi ile tamamlanması ve genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü Schutz'a göre mana (sinn/meaning) ve anlama (verstehen/understanding) fenomenlerinin nihai kaynağı bilinç akışında aranmalıdır. Bunun için de davranışlara anlam sadece önceden yaşanmış tecrübelerle geri dönülerek, yani sağduyu dünyası incelenerek atfedilebilir (Giddens, 1976: 27-29). Özneleri gerçek olarak anlamada sosyal bilimlerin bize hangi boyutta imkân sağlayabileceği sorusuna da cevap arayan Schutz, öznel manayı gerçek olarak anlamanın (understanding) aktör ile direkt sosyal ilişkiler içinde olmak ve onun bilinç akışını incelemekle mümkün olabileceğini savunmuştur. Ona göre, bu öznel manayı yorumlamak ise daha farklı bir şeydir. Bu, eylemin kavramlaştırılması ve *ideal tipler* aracılığıyla tiplendirilmesi sürecidir. Fakat tiplendirme bilim öncesi gözlemden bilimsel gözleme bir geçiş değil, daha çok direkt toplumsal deneyimden dolayı toplumsal deneyime geçiştir (Walsh, 1967: xxv-xxviii). Dünyayı bütünlüğü ve çok yönlü bağlantıları içerisinde anlamaya çalışan Schutz, bizim din, bilim ve sanat gibi birbirinden bağımsız, 'sınırlı anlam alanları'na göre tanımlanan ve tek kategoriye indirgenemeyecek bir 'çoğul gerçeklikler' dünyasında yaşamakta olduğumuzu savunmaktaydı. Ona göre, bu dünyayı anlamak için kullandığımız bilgi birikimi de bu anlam bağlamlarına göre değişmektedir (Natanson, 1967: XLI-XLII; Burrell ve Morgan, 1999: 52). Böylece, sosyologun görevinin günlük hayatı anlamak olduğuna inanan Schutz, bu görevin sosyoloji ile fenomenolojiyi birleştirerek yerine getirilebileceğine inanmıştır.

Schutz'un yorumlayıcı yaklaşımı fenomenolojik sosyoloji çizgisini sürdüren ve din sosyolojisi alanında da çok sayıda eser veren Peter Berger'in çalışmalarıyla daha da geliştirilmiştir. Aynı şekilde, etnometodoloji kuramı da fenomenolojik sosyolojiyi ve onun benimsediği yorumlayıcı yaklaşımı günlük hayatın anlaşılmasında etkili bir şekilde kullanmıştır (bkz. Wallace ve Wolf, 2015: 349-389).

Yorumlayıcı yaklaşım sembolik etkileşimcilik kuramı kapsamında da büyük ölçüde destek bulmuş ve geliştirilmiştir. Sembolik etkileşimcilğin kurucusu olarak kabul edilen Herbert Mead (1863-1931) insan davranışını mekanik bir anlayışla açıklamaya çalışan Watsoncu davranışçılık yaklaşımını eleştirmektedir. Mead bireyin iç dünyasındaki tecrübesini hesaba katmadan bireyin davranışlarının sadece dış gözlemlerle açıklamanın mümkün olmadığını savunmaktadır (Mead, 1972: 3-6). Çünkü davranışlar dışarıdan

gözlemlenen kısmıyla sınırlı değil, onun ötesinde bir anlam içermektedir: “Davranışın kendi içinde, davranışa ait olan, fakat dışsal/görülür olmayan bir alan bulunmaktadır. Ve bizim tutumlarımızda kendilerini ortaya koyan bu içsel organik davranışın özellikleri vardır; bilhassa da konuşmayla ilgili olanlar” (Mead, 1972: 6). Fakat Mead konuşma, işaret, mimik vb. biçimlerde tezahür eden anlamı bireysel anlam dünyasının bir yansıması olarak değil, sosyal bağlamda şekillenen bir şey olarak ele almaktadır. “Biz dili ifade edilen iç anlamları açısından değil, işaret ve mimikler vasıtasıyla gerçekleşen, gruptaki daha geniş işbirliği bağlamında ele almak istiyoruz. Anlam bu süreçte ortaya çıkmaktadır” (Mead, 1972: 6).

Sembolik etkileşimciliğin bir diğer önemli temsilcisi Herbert Blumer yorumlayıcı metodolojiyi daha ayrıntılı şekilde ele almıştır. Bütün yorumlayıcılar gibi Blumer’in de üzerine yoğunlaştığı konu anlamdır. Blumer’e göre, anlamı, davranışı ürettiği iddia edilen faktörler lehine pas geçmek, davranış biçimlenmesinde anlamın rolü konusunda ciddi bir ihmaldir (Blumer, 1986: 3). Bu durumda, toplumbilimcinin görevi insanları anlamaya çalışmak olmalıdır. Çünkü “...insanlar, şeylere, bu şeylerin onlar için sahip oldukları anlam temelinde davranırlar, yoksa şeylerin dışarıdan gelen bilim adamı için sahip oldukları anlamlara göre değil” (Blumer, 1986: 51). Sembolik etkileşimciliğe göre, insanları ve onların davranışlarını anlamamanın yolu, insanların şeylere atfettikleri anlamı ortaya çıkarabilmektir: “...eğer bilim adamı, insanların hareketini anlamak istiyorsa, o insanların objelerini, onların kendilerinin gördüğü gibi görmesi gerekmektedir” (Blumer, 1986: 51).

Semboller toplumsal-kültürel analizlerde yorumlayıcı geleneğe mensup toplumbilimcilerin en önemli inceleme objelerinden biridir. Yorumlayıcı yaklaşıma göre, insanların sembollere yükledikleri manaları anlamak, onların sosyal davranışlarını anlama ve yorumlamada önemli bir yere sahiptir. Anlama, sosyal gerçeği açıklama yöntemi olduğundan, sosyal bilimcinin ilk görevi sosyal davranışta bulunan aktörün öznel tecrübelerini anlamak ve konuya onun bakış açısından bakarak yorumlamaya çalışmaktır. Çünkü sosyal davranış bu tecrübelerin bir uzantısıdır.

Genellemeler yapmaktan ve evrensel kanunlar aramaktan kaçınan yorumlayıcılar daha çok yerel özellikler üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda yorumlayıcı bakış açısının toplumbilimlerine en büyük katkılarından biri, farklı kültürleri anlama noktasında sağlamış olduğu olanaklardır.

Dinin İncelenmesinde

Yorumlayıcı Yaklaşımın Sunduğu İmkânlar

Toplumbiliminin bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemlerden itibaren din üzerine sosyolojik incelemeler yapılmış olsa da söz konusu incelemeler pozitivist ve materyalist bir bakış açısıyla ve dini, miadını doldurmuş toplumsal bir fenomen ve/veya toplumsal güçlerin bir ürünü olarak ele

almaktaydı. Bu yaklaşımların hiçbirisi dini “içeriden” incelemeyi önemsememiş ve onu bağımsız bir şekilde ele alarak başlı başına sosyolojik araştırmanın konusu yapmaya değer görmemiştir. Weber’le başlayan “anlayış sosyolojisi” veya yorumlayıcı sosyoloji, dinin bağımsız bir toplumsal gerçeklik olarak kendi anlam bütünlüğü içerisinde incelenmesinin önünü açmıştır. Hatta bazı yorumlara göre, Weber’in anlayış sosyolojisi din sosyolojisinin bir disiplin olarak doğmasını sağlamıştır (Karagöz, 2003: 163-163).

Gerçekten de yorumlayıcı yaklaşımın dinin toplumsal bağlamda incelenmesi için önemli imkânlar sunduğu görülmektedir. Her şeyden önce, çoğu dinin bireyin ve sosyal grubun bütün tecrübelerini tek ve genel bir açıklayıcı örgünün içine yerleştirerek kapsamlı anlam sistemleri sunması (McGuire, 1992: 28) onun sosyolojik incelemesinde de anlam ve yoruma önem veren yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Çünkü “dinî anlam sistemleri olayları ve tecrübeleri yorumlama biçimleridir. Onlar grubun varlığına ve bireyin kimliğine anlam yüklemektedirler” (McGuire, 1992: 50). Bu özelliklerinden dolayı dinî davranışların anlam boyutuna önem veren ve onu yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alan yorumlayıcı yaklaşım, sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımlara nazaran dinin sosyolojik bağlamda daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır. Yorumlayıcı yaklaşım pozitivist yaklaşımın aksine davranışları dışı yansıyan görünüşleriyle sınırlandırmadığından, dinî davranışların anlam yüklü özünü kavramaya, dolayısıyla da onu daha bütüncül ve kapsamlı şekilde anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya imkân tanımaktadır. Nitekim aynı davranış toplumsal bağlama göre farklı amaç ve anlamlara sahip olabilmektedir. Belli bir toplumsal bağlamda kişinin yüzünü, ellerini ve ayaklarını yıkaması, saçlarını eliyle ıslatması temizlik ve hijyen amaçlı olabildiği halde, aynı davranış farklı toplumsal bağlamda dinî bir amaç ve anlam taşıyabilmektedir.

Yorumlayıcı yaklaşım anlamla ilgilendiği için bütün dinleri, bazı klişe açıklamalara başvurmak suretiyle, belli sosyal güçlerin ürünü gibi görmeyerek indirgemeci yaklaşımı reddetmektedir. Bunun yerine, dinî inanç ve gelenekleri özgün kılan anlamlar üzerine yoğunlaşarak her dinî inanç ve geleneğin biricik olduğuna dikkat çekmektedir. Yorumlayıcı yaklaşımın kullandığı yöntem ve teknikler de hem anlamları ortaya çıkarma, hem de dinî-kültürel farklılıkları kavrama açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Evrensel bir kural olmamakla birlikte, yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen araştırmacılar genellikle nitel yöntemleri, özellikle de katılımcı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi vb. kullanırlar. Bu teknikler, araştırmacıların incelenen kişilerle bazen saatlerce, bazen de haftalarca, hatta aylarca doğrudan temas halinde olmasını gerektirmektedir. Bu, toplumsal aktörlerin perspektiflerini kavrama, onları anlama ve davranışlarıyla ilgili isabetli yorumlar yapma açısından oldukça önemlidir. Dinin sosyolojik boyutuyla ilgili araştırma yapan pozitivist bir araştırmacı,

çoğu zaman yüzünü bile görmediği binlerce insanın kâğıt üzerinde işaretlediği cevaplardan hareketle nicel bir ölçüm yapmaya çalıştığı halde, yorumlayıcı bir araştırmacı gündelik yaşamda nasıl anlam yarattıklarına dair derin bir anlayış kazanmak için ayrıntılı nitel veri toplamak üzere, bir yıl boyunca bir düzine insanla birlikte yaşayabilir (Neuman, 2014: 131).

Yorumlayıcı yaklaşımın toplum araştırmalarında sembollere büyük önem vermesi de dinin toplumsal-kültürel boyutuyla ilgili araştırmalar için önemli imkânlar sunmaktadır. Çünkü semboller dinî geleneklerde yoğun bir biçimde kullanılmakta ve bir dini anlayabilmek için öncelikle onun sembollerini anlamak büyük önem arz etmektedir. Yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen sosyal bilimciler dini konu alan araştırmalarında sembollere büyük önem atfetmektedirler. Thomas Luckmann dinleri bir "sembolik evren" in sosyal olarak inşa edildiği ve günlük yaşamla ilişkili olduğu genel sürecin kurumsallaşması olarak görmektedir. Bu sembolik evrenler toplumsal gerçekliği aşkın bir gerçeklik ile ilişkilendiren anlam sistemleri olarak işlev görürler (Baer, 1998: 505). Bazı yorumlayıcı antropologlar ise dinin kendisini bir "semboller sistemi" olarak tanımlamakta (Geertz, 1973: 90) ve sembollerini dinin incelenmesi için vazgeçilmez "harici bilgi kaynakları" (Geertz, 1973: 92) olarak görmektedirler. Özellikle de ritüellerin incelenmesi sırasında semboller büyük önem taşımaktadır. Dinî ritüeller üzerine araştırmalarıyla bilinen, yorumlayıcı yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Victor Turner'a (1920-1983) göre ritüeller anlamlı sembollerin deposudur. Objeler, kelimeler, ilişkiler, faaliyetler, olaylar, mimikler vb. biçimlerde varlık gösteren bir sembol de dinî ritüelin "bellek birimi" (storage unit) ve anlamlı araçlarıdır (Deflem, 1991: 5).

Yorumlayıcı yaklaşım aynı zamanda mikro düzeyde araştırmalara önem vererek günlük yaşamla ilgilendiği için din sosyolojisinin önemli araştırma konularından olan dinî grupların, cemaatlerin, tarikatların vb. araştırılmasında ve anlaşılmasında büyük olanaklar sunmaktadır. Dinî grupları "içeriden" anlamak üzere gerçekleştirilen örnek olay çalışmalarının çoğunlukla yorumlayıcı yaklaşımı temsil eden sosyolog ve antropologlar tarafından yapılması bir rastlantı değildir elbette.

Yorumlayıcı Yaklaşımın Din

İncelemelerindeki Sınırları

Yorumlayıcı yaklaşımın anlama önem vermesi dindar insanların bakış açılarına ve anlam dünyalarına nüfuz etme ve onları kavrama açısından kayda değer imkânlar sunmakla birlikte, bu yaklaşım gerçekliğin tamamen toplumsal bir inşanın ürünü olduğunu öne sürerek dinin aşkın bir kaynağa sahip olma ihtimalini devre dışı bırakmaktadır. Gerçekliğin –bu ister kozmik bir düzen, isterse de toplumsal değer ve davranışlar olsun–sadece toplumsal inşa faaliyeti ile şekillendirildiğini iddia etmek onun aşkın bir kaynağın iradesiyle ve vahiy aracılığıyla şekillendirilemeyeceğini öne sürmektir. Bu iddia dinî değer ve davranışların, aynı zamanda dinin kozmik düzenle ilgili

söylediklerinin toplumsal bir inşadan ibaret olduğunda ısrar ederek, onların aşkın kaynağa dayanma olanağını tamamen ihtimal dışı bırakmaktadır. Fenomenolojik ekolün ve yorumlayıcı geleneğin din sosyolojisi alanındaki önemli temsilcilerinden olan Peter Berger ünlü *Kutsal Şemsiye* isimli çalışmasında yukarıda bahsettiğimiz inşacı yaklaşımı şu ifadelerle savunmaktadır: “Dünyalar toplumsal olarak kurulur ve toplumsal olarak idame ettirilir” (Berger, 2000: 90). Bu bağlamda din de “dayanaksız oluşumlar olan toplumsal düzene bir kararlılık ve süreklilik görüntüsü” verebilmek için “insanî ürünleri, insan-üstü veya insan-dışı olgular haline” dönüştürmektedir (Berger, 2000: 147). Başka bir ifadeyle, Berger’a göre, “din kendisiyle kutsal bir kozmosun kurulduğu insanî bir girişimdir” (Berger, 2000: 90).

Yorumlayıcı gelenekte bireylerin anlam dünyasının nihaî kaynağının beşerî olduğuna dair katı bir yaklaşım sergilenmesi din sosyolojisi çalışmalarında araştırmacının ateist bir tutum içerisinde olmasını adeta zorunlu koşul haline getirmektedir. Örneğin, sembolik etkileşimciliğe göre her şeyin anlamı toplumsal bir etkileşimle şekillenmekte, dolayısıyla şeylerin anlamı bir toplum ürünü olmanın ötesinde herhangi bir değer ifade etmemektedir. Sembolik etkileşimci teori bu görüşüyle şeylerin anlamlarının kendi doğasından kaynaklanma ihtimalini olanak dışı görmektedir (Blumer, 1986: 3-5). Bu yaklaşıma göre, örneğin Kur’an-ı Kerim’in kutsallığının kendi doğasından kaynaklanma ihtimali bulunmamaktadır.

Yorumlayıcı yaklaşımın aktörlerin anlam dünyaları ve algıları dışında bir gerçeklik bulunmadığını ve hiçbir anlam sisteminin ve bakış açısının yargılanamayacağını savunması toplumbilimcinin değerler arasında bir ayırım yapmasını imkânsız kılmaktadır. Yorumlayıcı geleneğe göre, değerler görecelidir ve bir sosyal bilimci bazı değerlere olumlu, bazılarını da olumsuz olarak yaklaşamaz (Neuman, 2014: 140, 151). Yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen bir toplumbilimci için kendi üyeleri üzerinde baskı kuran, kendilerinden farklı olanlara karşı nefret aşıl原因 ve şiddeti savunan bir dini anlayış ile adaleti, dürüstlüğü, sevgiyi, özgür iradeyi vb. değerleri savunan dinî anlayış arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu yaklaşım ahlâkî göreceliğin zorunlu sonucudur. Weber mirasının önemli araştırmacılarından olan Bryan Turner’a göre ahlâkî göreceliğin sosyolojide hâkim konuma yerleşmesinde Weberyen mirasın ciddi etkileri bulunmaktadır. Şöyle ki, Weberci perspektifçilik kültürel ve ahlâkî göreceliği de beraberinde getirmekte ve evrensel değerlerden bahsetmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak Weber sosyolojinin etikle hiçbir ilgisi olmadığını iddia etmektedir. Nitekim Weber’in sosyal bilimler felsefesi, olgular ve değerler arasında ayırım yapmayı, böylece ahlâkî analiz ile sosyolojik araştırma arasında da dikkatli bir ayırım gözetmeyi içermektedir (bkz. Turner, 2002).

Yorumlayıcı sosyal bilimciler anlamların ötesine geçen bir yaklaşımı reddettikleri için muhtemel yanlısamları ve bu yanlısamların sakladığı gerçekleri ortaya çıkarmaya katkı sağlayamamakta, bu konuda herhangi bir ahlâkî sorumluluk üstlenmemektedirler. Bu bağlamda aktörlerin öznel algılarının ötesinde bulunan nesnel dünyanın gerçekleriyle ilgili yorumlayıcı yaklaşımın tutumu onun din incelemelerinde eksik kalmasına neden olmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşımın temsilcileri anlamların bağlamsal olduğunu öne sürerek, aktörlerin bakış açısının ötesine geçmeyi doğru bulmamaktadırlar. Örneğin, sembolik etkileşimciliğin önemli teorisyenlerinden olan Herbert Blumer'e göre sosyal bilimcinin görevi, "durumu aktör tarafından görüldüğü şekliyle görmek, aktörün neyi hesaba kattığını gözlemlemek, onun hesaba katılan şeyi nasıl yorumladığını gözlemlemektir... Eylemin taşıyıcısının bu şekilde tanımlanması ve analiz edilmesi, toplumsal eylemin – bu ister çocuk suçluluğu olsun, isterse de intihar, devrimci davranış, zenci militanların davranışı, aşırı sağcı grupların davranışı ya da başka bir şey, deneysel bir toplumsal eylem anlayışı için olmazsa olmazdır" (Blumer, 1986: 56). Dolayısıyla, sembolik etkileşimciliğe göre, sosyolojik analiz "insanların objelerini, onların kendilerinin gördüğü gibi görme" ile mümkündür. Aktörlerin bakış açısının ötesine geçmeyi doğru bulmayan bu yaklaşım, örneğin, intihar bombacılığını kutsal bir görev olarak gören dinî bir grubu incelediğinde, sosyolojik analizleri o gurubun aktörlerinin bakış açılarıyla sınırlı kalacaktır. Oysa dinin bazı durumlarda toplumsal alanda güç mücadelesi için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Aktörlerin algıları ve anlam dünyaları bazen bir yanlısama ve nesnel gerçeklerin üstünü örtmek üzere tasarlanmış bir maske işlevi görebilmektedir. Fakat yorumlayıcı yaklaşım dinî incelemelerin aktörlerin atfettikleri anlamların ötesine geçerek, güç ilişkileri ve iktidar mücadelesi bağlamında ele alınmasını göz ardı ettiğinden, bu tür durumların incelenmesi için uygun teorik ve metodolojik alt yapıya sahip bulunmamaktadır.

Yorumlayıcı yaklaşımın mikro düzeydeki incelemelere yoğunlaşması makro düzeydeki sosyal güçler ve iktidar mücadelelerini yok saymasına ve söz konusu makro faktörleri hesaba katmayarak dinin toplumsal incelemesinde önemli bir boyutu göz ardı etmesine neden olmaktadır. Çünkü yorumlayıcılar için sosyolojinin inceleme birimi yapı değil, bireydir. Diğer bir ifadeyle makro birimlere ve yapılara değil, mikro düzeye, yani aktörlere yoğunlaşırlar. Bunu öncelikle Weber'in sosyolojisinde görmek mümkündür. Brian Morris'in de dikkat çektiği üzere, "Weber'in vurgusu sosyal yapı üzerine değil, sosyal eylem üzerinedir. Weber için temel analiz birimi her zaman bireydir" (bkz. Morris, 2003). Benzer yaklaşımı yorumlayıcı geleneğe mensup diğer kuramlarda da görmek mümkündür. Örneğin, sembolik etkileşimciliğe göre, sosyolojinin görevi makro yapıları incelemek değil, "katılımcılar"ın, yani davranışta bulunan aktörlerin kendi davranışlarını nasıl anlamlandırdıklarını incelemektir. Blumer sembolik etkileşimciliğin bu konudaki yaklaşımını şöyle ifade etmektedir: "Genel görüşe göre, toplumsal

örgütlenmenin belirli bir biriminde bulunan katılımcılar, sistemin kendisinin kuvvetlerinin veya mekanizmalarının oyunu ve ifadesi için mantıksal olarak yalnızca aracıdırlar. Meydana gelen olayları açıklamak isteyen birisi bu tür kuvvetlere veya mekanizmalara yönelir. Söz konusu toplumsal örgütlenme, muazzam bir makineye veya organizmaya benzetilir... örgütlenmeyi eylemlerin bir örgütlenmesi olarak görme noktasında sembolik etkileşimcilik farklı bir yaklaşım benimsemektedir. Örgütlenmenin ve onun bölümlerinin faaliyetlerini örgütsel ilkeler veya sistem ilkeleri açısından açıklamak yerine, sembolik etkileşimcilik katılımcıların buldukları noktalarda tanımladıkları, yorumladıkları ve karşılaştıkları durumları açıklamanın yolunu aramaktadır" (Blumer, 1986: 57-58).

Sosyal güçlerin ve makro yapıların hesaba katılmaması onların bireyler üzerindeki etkilerinin de incelenmesini kapsam dışında bırakmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşımın insanların aktif, anlam yaratan, özgür irade sahibi varlıklar olduğunun bilincinde olması dinin incelenmesi adına önemli olmakla birlikte, bu, bireylerin toplumsal güçlerin belli sınırlamalarına tabi oldukları gerçeğini değiştirmemektedir. Bireylerin kendi ilişkilerini toplumsal sınırlamalar eşliğinde geliştirdikleri göz ardı edilemez. Daha açık şekilde söylemek gerekirse, dindar bireyler ilişkilerini geliştirirken, davranışlarda bulunurken ve bir dünya görüşü inşa ederken bunu belli maddi ve toplumsal güçlerin ve yapıların kısıtlamaları altında gerçekleştirmektedirler. Yorumlayıcı yaklaşımın bu boyutu ihmal etmesi önemli bir eksikliklerdir.

Sonuç

Din insanlara bir taraftan hayatı ve kendi varoluşlarını açıklayabilmeleri için, diğer taraftan da hayatı kendisine göre şekillendirebilecekleri bir anlamlar sistemi sunmaktadır. Dolayısıyla dinin insanların anlam ihtiyacıyla ilgili olduğu ve anlamlı davranışlar, semboller, inançlar vb. sunarak söz konusu anlam ihtiyacını karşıladığı görülmektedir. Dinin toplumsal incelenmesi bireylerin anlam dünyasına önem veren ve onu yorumlamaya ve anlamaya çalışan bir yaklaşımla yapılmadığı sürece kuşkusuz eksik kalacaktır. Bu bağlamda sosyal bilimlerdeki yorumlayıcı yaklaşım dinin bireyler açısından ifade ettiği anlamın keşfedilerek daha derinlemesine bir toplum araştırması yapılabilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte yorumlayıcı yaklaşımın dinin toplumsal incelemesinde göz ardı ettiği bazı noktalar da olduğu görülmektedir.

Yorumlayıcı yaklaşım mikro düzeyde dinî grupların incelenmesi için fırsatlar sunduğu halde, dinin makro boyutta, toplumsal güçler bağlamında ele alınıp incelenmesinde eksik kalmaktadır. Dini sosyal güçlerin bir ürünü olarak ele almayı reddederek indirgemeciliğe düşmekten kaçınsa da, onu

insanların inşa ettikleri toplumsal-kültürel bir ürün olarak ele almaktadır. Toplum üyelerinin anlam dünyasını keşfetmeye verdiği önemle dinin ve dindarların anlaşılmasını sağlamakla birlikte, dinî anlayışların bir yanulsama, güç ilişkilerini maskeleyen bir kisve olduğu durumları gün yüzüne çıkarabilecek araştırmalar için elverişli değildir. Bireylerin özgür iradesine önem vererek onların anlam yaratan özelliklerine dikkat çekerken, sosyal güçlerin ve yapıların bireylerin davranışları ve seçimleri üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini görmezden gelmektedir. Dinî değerleri pozitivist ve materyalist bakış açısıyla yargılamaktan kaçınmakla birlikte, bütün değerleri aynı kefeye koyarak sosyal bilimcileri ahlâki sorumluluktan muaf tutan bir yaklaşım sergilemektedir. Son olarak yorumlayıcı yaklaşım dinî sembollerin nihai anlamının toplumsal etkileşimle oluşturulduğunu öne sürerek, onların anlamının aşkın bir kaynağa dayanma ve kendi doğası itibariyle belli bir anlama sahip olma ihtimalini imkân dışı olarak görmektedir.

Yorumlayıcı yaklaşımın dinin toplumsal boyutunun incelenmesi için sağladığı imkânların ve getirdiği sınırlandırmaların gün yüzüne çıkartılması hem onun avantajlarını kullanma, hem de dinin daha kapsamlı incelenbilmesinin önünü açan yeni yaklaşımlar geliştirilmesi açısından bir farkındalık oluşturacaktır.

Kaynakça / Referemces

- Baer, H. A. (1998). Symbols. Encyclopedia of Religion and Society (William Swatos ve Peter Kivisto, Ed.). AltaMira Press, Walnut Creek, CA., (504-506).
- Blumer, H. (1986). Symbolic Interactionism: Perspective and Method. University of California Press, Berkeley.
- Burrell, G. ve Morgan, G. (1999). Yorumlayıcı Sosyoloji, Toplum Bilimi Yazıları (Adil Çiftçi, Der. ve Çev.). Anadolu Yayınları, İzmir, (25-69).
- Deflem, M. (1991). Ritual, Anti-Structure, and Religion: A Discussion of Victor Turner's Processual Symbolic Analysis, Journal for the Scientific Study of Religion 30/1, (1-25)
- Dilthey, W. (1999). Tin Bilimlerine Giriş, Hermeneutik ve Tin Bilimleri (Doğan Özlem, Der. ve Çev.). Paradigma Yayınları, İstanbul, (11-30).
- Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures. Basic Books, New York.
- Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (1946). Introduction: The Man and His Work, From Max Weber: Essays in Sociology, (Hans H. Gerth ve Wright C. Mills, çev. ve edit.), Oxford University Press, New York, (3-74).
- Giddens, A. (1976). New Rules of Sociological Method. Hutchinson, London.
- McGuire, M. (1992). Religion: The Social Context (Serina Beauparlant, Ed.). Wadsworth Publishing Company, California.
- Mead, H.G. (1972). Mind, Self and Society. The University of Chicago Press, Chicago and London.

- Natanson, M. (1968). Introduction, Schutz, A. Collected Papers, C. I. Martinus Nijhoff, The Hague, (XXVI-XLVII).
- Natanson, M. (1968). Schutz Alfred, International Encyclopedia of the Social Sciences (David L. Sills, Ed.), c. XIV. Macmillan, New York.
- Neuman, W.L. (2014). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, C. I. (Sedef Özge, Çev.). Yayın Odası, Ankara.
- Swingewood, A. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (Osman Akınay, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Wallace, R. A. Ve Wolf, A. (2015). Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Leyla Elburuz ve Rami Ayas, Çev.). Doğu Batı, Ankara.
- Walsh, G. (1967). Introduction, Schutz, A. The Phenomenology of the Social World. North Western University Press, New York, (XV-XXIX).
- Weber, M. (2002). Sosyolojinin Temel Kavramları (Medeni Beyaztaş, Çev.). Bakış Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2017). Sosyal Bilimler Metodolojisi (Vefa Saygın Öğütle, Çev.). Küre Yayınları, İstanbul.
- Winch, P. (1994). Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe (Ömer Demir, Çev.). Vadi Yayınları, Ankara.

